

recull

D'ESTUDIS SOBRE MELIANA · 1986·1997

AUTORS

AMPLE, MANUEL
ARNAU BELEN, JOSEP
BALLESTER BALLESTER, ANTONIO
CARDELLS MARTÍ, FRANCISCO A.
CARDELLS ORTS, JOSEP
CARDELLS TATAY, VÍCTOR
CASTELLÓ J.V. I FRECHINA J. V.
CEBRIAN I MOLINA, JOSEP LLUÍS
CORELL VICENT, ANTONI
CORET CORET, AMADEO
FERRER ORTS, ALBERT
GARCÍA HINAREJOS, DOLORES
NAVARRO ROIG, RODRIGO F.
RAUSELL SANCHÍS, JOSEP
SANZ GURREA, NATALIA T.

COORDINADOR: ALBERT FERRER ORTS
PRÒLEG: AMADEO SERRA DESFILIS

LA CREU GÒTICA DE MELIANA¹

Josep Lluís Cebrian i Molina

Dins de l'escultura gòtica valenciana, el tema de les mal anomenades creus de terme a penes ha estat investigat de forma exhaustiva, llevat de les comarques del nord del nostre país i la ciutat de València. El 1898 Josep Martínez i Aloy assenyalava, en un article en *Las Provincias*, el buit total que sobre la matèria patia aleshores la historiografia de l'art valencià:

"Un estudi detingut de les creus divisòries seria curiós i molt nou, perquè ningú fins ara ha mirat de descriure-les, a pesar de la importància artística.

En l'actualitat presenten un aspecte llastimós, víctimes de l'acció destructora del temps i dels emblanquinadors, que en aquest país són implacables, per la qual cosa a penes donen idea de la seua ornamentació primotera"².

Martínez i Aloy tingué sempre una certa sensibilitat envers les creus dels nostres camins i es preocupà per llur estat de conservació. Prova d'açò és l'article esmentat i la seua obra *Geografía General de Alicante, Castellón y Valencia*³, en la qual dóna interessants notícies sobre algunes creus monumentals.

Posteriorment, les creus de la ciutat de València han estat investigades per Salvador Carreres i Zacarés, qui publicà dos treballs extensos i magnífics els anys 1927-1928, en què enfoca l'estudi des d'un punt de vista erudit i d'investigació d'arxiu, però sense endinsar-se en la qüestió iconogràfica⁴.

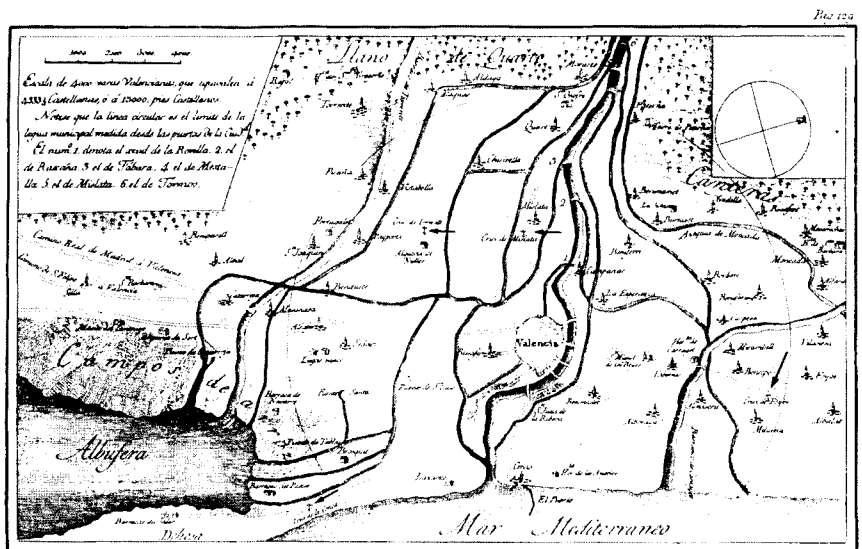
Carreres i Zacarés ens parla en el seu primer article de la incongruència de l'expressió *creu de terme* o *creu terminal*:

"... Se les ha anomenat terminals perquè se suposa que partionaven el terme de la ciutat en els punts d'intersecció amb els dits camins. No sabem en què poden fonamentar-se els partidaris d'aquesta afirmació; el terme de la ciutat de València era aleshores, i bastant temps després, més extens que el perímetre delimitat per les dites creus, que, a tot estirar, assenyalaven fins on arribava la cisa; i no creiem tampoc que la legislació eclesiàstica respecte de guardar festes fins a les creus pugua servir d'argument, ja que aquesta disposició és molt posterior a l'erecció d'aquestes"⁵.

En determinats casos i en algunes poblacions hi ha creus que sí que assenyalen el límit del terme, però no és el més corrent ni són les creus més antigues.

Possiblement la funció de les creus era protegir els camps o potser les entrades dels pobles i les ciutats. També és probable que al nostre país de conquesta, al principi, les creus a l'entrada dels pobles, encara que només foren de fusta, assenyalaren que es tractava d'una població de cristians, per tal de diferenciar-se de les poblacions de majoria musulmana:

"Des dels inicis de la reconquesta, a mesura que els pobles eren alliberats del poder sarraí, es va generalitzar el costum piados de col·locar creus alçades a les entrades de les ciutats, viles i llocs. Aquestes creus col·locades a les entrades dels pobles simbolitzen la fe cristiana d'aquests i es consideraven una benedicció de Déu i un salut al caminant que hi arribava, a qui es donava a entendre que estava a terres sagrades"⁶.

Mapa de la particular contribució de València.

MAPA DE CAVANILLES (S. XVIII)

Les creus acomplien un paper de prevenció contra el mal, contra el maligne per excel·lència. Cal recordar que gairebé sempre les trobem en una cruïlla o una bifurcació de camins, indrets on el pelegrí o el vianant ha de triar una direcció o una altra; aspecte que simbolitza per a l'ànima cristiana l'elecció del bon camí o del dolent, del cel o de l'infern. Era per això que sovint el diable "s'apareixia" en els encreuaments dels camins, per tal de temptar els vianants. De vegades però, l'origen de la creu podia ser la commemoració d'una victòria militar o un miracle que haguera tingut lloc *in situ*. A més a més, les creus de pedra tenien un significat polític, ja que ostentaven els escuts de la ciutat i de l'estat, com és el cas de la creu de Meliana, que té les armes del rei: els quatre pals coronats. És clar que també tenen un programa iconològic ben definit, més o menys complex, segons les característiques de l'obra que tinguem al davant.

Carles Sarthou féu un breu balanç de les creus que es podien trobar als anys trenta per la geografia valenciana:

"Creus terminals o calvaris (peirons). Les hi ha nombroses, escampades pel solar valencià: cinc a Catí, dos a Morella, una altra a Traiguera (a més de les huit renaixents del camí del santuari de la Salut), Sant Mateu, Atzeneta, Albocàsser, Almenara, Xèrica, Montesa, Canals, i, sobre totes aquestes, les creus cobertes de València i la més notable de Xàtiva⁷, veritablement monumental, esculpura-da i gran, com es veu, que presideix el museu local d'arqueologia artística⁸.

A aquesta llista afegiríem les creus d'Alzira, Dénia, Albaïda i Cocentaina. El mot "peiró" ve de l'occità i vol dir pedrot. L'any 1983 es va publicar un llibre⁹ que conté les fotografies de quatre-centes set creus o peirons, la majoria catalanes i unes quantes mallorquines i valencianes. Algunes d'aquestes creus van desaparèixer en la Guerra d'Espanya; però de totes formes, no conté ni la creu de Meliana ni la de Foios.

La creu gòtica de Meliana està custodiada des del 1981 en l'interior del temple parroquial. Segons la documentació trobada en l'arxiu parroquial, el 2 d'abril d'aquell any el rector mossén Antonio Ballester remetia un escrit als regidors en aquests termes:

"Benvolguts amics: Recollint el sentir d'un sector ampli de veïns d'aquesta població, tinc l'honor d'adreçar-me a vostés per exposar-los la nostra opinió sobre la creu gòtica que fins a finals del segle passat estigué ubicada junt a l'ermita de la Nostra Senyora de la Misericòrdia, i que després de llargs anys d'estar guardada a la mateixa ermita, convertida ja en fàbrica de licors, a la fi fou rescatada per l'Ajuntament i depositada per a la restauració en el domicili de l'artista Josep Mª Rausell, on ha romàs fins fa cinc anys en què, després de la seua exposició amb motiu de les festes, fou depositada en el temple parroquial, on actualment es troba guardada. Com que la dita creu és una joia artística de gran valor, ens sembla que no ha de seguir oculta, sinó que ha de ser exposada a la contemplació de tots.

Sabem que allò ideal seria ubicar-la en el lloc per què fou feta, però les circumstàncies actuals no són en absolut propícies i seria una temeritat fer-ho. Per això hem pensat que es pot trobar una solució digna col·locant-la en un lloc convenient dins del temple parroquial, sobre un pedestal que hi estiga proporcionat, tant en dimensions com en qualitat.

Confie que aquest suggeriment siga ben acollit per aquesta Corporació i es done al nostre

ANVERS DE LA CREU DE MELIANA (GENTILESA DE J.L.L.C.M.)

poble i als estudiosos de l'art la possibilitat de contemplar-la".

El bon criteri de la parròquia fou secundat per l'Ajuntament:

"Amb relació a l'escrit que vau presentar sobre la creu gòtica de terme, la Comissió Municipal Permanent, en sessió del 8 d'aquest mes, acordà per unanimitat que, provisionalment, s'exhibisca en l'església parroquial, com a depòsit, fins que l'Ajuntament es pronuncie sobre la ubicació definitiva.

Fet que us comuniqui per al vostre coneixement i amb els efectes oportuns.

Meliana, 12 de maig de 1981

El Secretari."

Aquesta església on es troba depositada la creu era originàriament gòtica i fou recoberta al gust barroc a les darreries del segle XVII i ampliada en els segles XVIII i XX¹⁰. Els contraforts medievals van restar ocults entre les capelles laterals, però van aparèixer durant unes obres de restauració de fa uns anys. Amb bon criteri es va optar per deixar un fragment dels carreus de pedra a la vista com a testimoni i podem comprovar que l'antic temple gòtic tenia les pilastres dels contraforts abocellades. També són molt interessants i valuosos els panells ceràmics del segle XVIII que mostren diverses escenes bíbliques i de la vida de sant Vicent Ferrer. És precisament en aquest temple d'interior tan dignament restaurat on Meliana conserva una creu de pedra que fins el 1898 estigué als voltants de l'antiga ermita de la Misericòrdia. Es tracta d'una creu d'estil gòtic, del segle XV o començaments del XVI. L'anvers mostra el cos de Crist crucificat, amb el cap reclinat sobre el muscle dret, el peu dret clavat sobre l'esquerre i el baixventre recobert per un llenç. El revers, millor conservat, -sols el coneixem per la fotografia que hi ha vora la creu en l'església- mostra la Mare de Déu de peus, amb el Xiquet al braç, qui pren el coll de Maria amb la mà dreta. L'estil i la decoració són totalment ogivals: els braços de la creu de cresteria i els coronaments grumolls vegetals, mentre que el peu és octogonal. La creu s'assenta sobre un capitell de pedra més fosca, amb les armes del Regne (els quatre pals del Casal de Barcelona) coronades i coronades a les quatre cares. La columna i la base són modernes. Segons Albert Ferrer és possible que es conserven fragments del fust original a mans de particulars i està fent gestions per localitzar-ne.

L'exposició de la creu, tal i com està a hores d'ara acostada al mur, no permet la visió de les dues cares. Potser caldria plantejar-se traslladar-la a un costat del presbiteri i situar-la d'ídèntica forma a com algunes parròquies tenen creus metàl·liques. Com les dimensions de la creu de Meliana no són gaire excessives, no dificultaria la visibilitat dels oficis litúrgics i es podrien admirar les dues bandes.

Aquesta obra de l'art medieval, senzilla però elegant, fou repristinada per l'escultor local Josep Rausell i Sanchis i el seu pare en temps de l'alcalde Miquel Cardells i Mestre. L'alcalde havia aconseguit localitzar la creu en estat fragmentari i emblanquinada¹¹. Com hem dit adés, l'indret originari on s'alçava la creu era al costat de l'antiga ermita de la Mare de Déu de la Misericòrdia, patrona de Meliana. El 1898 la creu va desaparèixer, però el comerciant de licors que ocupava el local de l'exermita la tenia guardada al magatzem. El 1906 es va bastir l'actual ermita de la Misericòrdia¹².

Passats els anys d'oblit, en els anys vuitanta es

ANVERS DE LA CREU DE FOIOS (GENTILESA DE J.L.L.C.M.)

va donar un malentés per una confusió en el procés de recuperació de les creus de Foios i de Meliana, ben diferents una de l'altra. Sota el pseudònim *d'un melianer*, algú escrigué una carta a *Las Provincias* posant les coses en clar:

"Senyor Director de *Las Provincias*:

El passat dia 9, en aquest periòdic, en una gasetilla local de Foios i de Meliana, i firmada per Baltasar Bueno, es donava una notícia de l'acord municipal per tal de recuperar el patrimoni artístic local. Formidable! Però el dit senyor periodista *se'n passà, de voltes...* i en l'eufòria llançà la proclama de la recuperació de la creu gòtica de Meliana; i li dóna consells al regidor de cultura perquè la trobe prompte. Em permetré ajudar-lo més: excave en el mateix lloc on encara es troba la base i, potser, amb un poc de sort, trobe trossos de la seua creu. Però no se li acudisca venir a Meliana amb pretensions de recuperar allò que no és seu, perquè no ho aconseguirà. El senyor Bueno ha oblidat que abans del 1936 ja s'havia inventat la fotografia, i sembla ignorar que existeixen fotografies de la seua creu, que era molt diferent de la bellíssima creu gòtica que fou recuperada de l'exermita de la Misericòrdia i convenientment restaurada.

M'estranya, a més, que al senyor Bueno, que tant sap d'història, no se li haja acudit consultar la *Geografía General del Reino de Valencia*, de Josep Martínez Aloy, t. I, pàgina 956-6, on en un clixé de l'autor apareix fotografiada la creu de Meliana amb un peu que diu: *Meliana. Creu de terme que s'alçava abans de l'any 1898, junt a l'ermita de la Nostra Senyora de la Misericòrdia*; i en la nota (1909) diu: "El comerciant de vins que ocupa en l'actualitat l'exermita de la Misericòrdia guarda aquesta creu de pedra al magatzem i l'emblanquina periòdicament per convertir-la, potser, en un pastís. No caldria traslladar-la a un museu?"

N'hi ha altres proves que demostren que la codiciada creu és indiscutiblement de Meliana, però no vull allargar-me més en aquest escrit. Que quede clar d'una vegada que, si Foios perdé la creu del camí de la Creu, ara no poden pretenir apropiar-se d'allò que no és seu.

Per últim, un consell a qui pertoque: no es fa cap bé als pobles llançant-los els uns contra els altres, o dient falsament que ens han furat allò que mai fou nostre. Si remet aquest escrit per a la seua publicació és per evitar confusions i conseqüències desagradables¹³.

Aquesta confusió de creus venia de lluny i fins i tot havia estat arreplegada per bibliografia diversa. Així, Vicent Boix confon la creu de la Misericòrdia amb la creu de la Victòria¹⁴ i en un article d'*Archivo de Arte Valenciano* dels anys vint¹⁵ apareix una fotografia de la creu de Foios amb el peu "creu de Meliana", tot i afegint: "Aquesta creu, coneguda també per alguns amb el nom de creu de Foios, i que no s'ha de confondre amb l'erigida al camí que des de Montcada va a aquesta última població...." El que hui coneixem com a creu de Meliana, més senzilla, és l'antiga creu de la Misericòrdia, vora la desapareguda ermita de l'aiguardent. La creu que ara diem de Foios es trobava a uns centenars de metres de l'altra i és molt més elaborada. Aquesta creu estava en la intersecció del camí de la Creu amb el camí Reial de Barcelona, ara carretera estatal 340. En els anys cinquanta encara es conservava pels voltants el peu de la creu¹⁶.

Per acabar-ho d'adobar, Cavanilles va publicar en el segle XVIII un *Mapa de la particular contribució de Valencia* en el qual dibuixa la creu de Foios a la intersecció del Camí Reial amb el camí que anava de Meliana a Foios, però a la banda de Meliana, cosa que es pot veure amb tota claredat. En aquesta cruïlla l'any 1332 ja hi havia una creu de fusta. La creu actual va ser erigida el 1538. La creu de Foios ha estat investigada per Josep Corell i Vicent¹⁷. El 1981, a l'endemà de publicar en el *Diario de Valencia* una fotografia antiga de la creu, els fragments van aparèixer al magatzem del monestir de Sant Miquel dels Reis. Després de ser restaurada, la creu fou enlairada en un nou emplaçament l'any 1984. El capitell és semblant al de la creu de la Misericòrdia, amb les armes reials coronades. L'anvers de la creu mostra Crist a la creu, voltat pel tetramorf, açò és, els emblemes dels quatre evangelistes: l'àguila de sant Joan, el bou de sant Lluc, l'àngel de sant Mateu i el lleó de sant Marc. Tots quatre sostenen retolets o filacteris. El revers té la imatge de la Mare de Déu amb el Xiquet al braç i el Sol sobre el cap, voltada per sant Vicent Màrtir amb la creu d'aspes, sant Vicent Ferrer i als peus sant Bernat amb bàcul.

El nostre amic, l'historiador Albert Ferrer i Orts, va localitzar la base d'una creu de pedra als voltants del molí de Frígola. L'informe que va remetre a l'Ajuntament de Meliana sobre la possible base de la creu de *terme* de Meliana diu:

"El mes de juny de l'any 1993 qui ací emet aquest informe va negociar amb els propietaris de MUEBLES CIURANA, SL (al molí de Frígola) la cessió de la base d'una creu que es trobava, possiblement des de la passada postguerra, al cantó de l'edifici on passava abans l'antic camí de la Creu. (...)

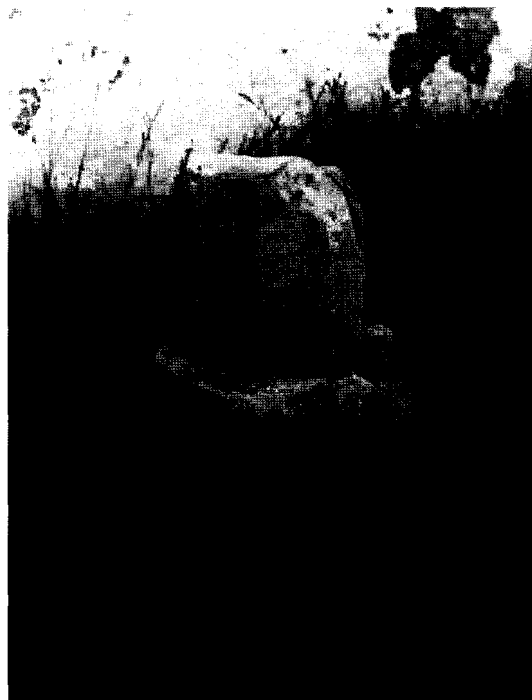
Característiques de la base

Suport molt maltractat, amb greus desperfectes en els quatre costats i angles, a més de pintades en alguns llocs de la seua superfície. Del que queda es dedueix que és lleugerament rectangular (aprox. 40 x 50 cm), amb repeu d'una alçària pròxima als 4,50 cm d'on arranca el cos pròpiament treballat, ja octogonal, d'uns 17 cm d'alçària, que repeteix paral·lelament la mateixa forma. Damunt hi ha un altre repeu amb 4,50 cm d'alçària que obri pas a la superfície, possiblement circular (de 20 o 22 cm de radi), on s'assentava el fust de la creu.

A la part baixa o inferior apareix una espècie de forat, desplaçat del centre, d'uns 27 cm de llarg x 5 cm d'ample. Segurament per a falcar-lo a les grades amb gafes de ferro.

Conclusió

Com a testimoni del passat, és una obra d'art fora del seu context per la qual cosa seria convenient l'adequada restauració i conservació en un lloc digne, per la seua antiguitat i significació..."

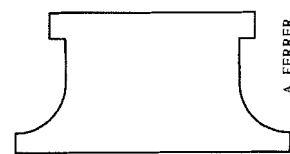
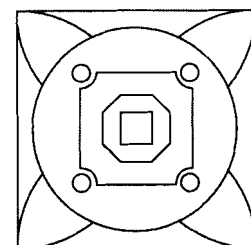
BASE I FRAGMENT DEL FUST DE LA CREU DE MELIANA (GENTILESA DE A.F.O.)

En efecte, com podem apreciar en la fotografia i en el dibuix de la reconstitució del disseny, es tracta del peu d'una creu de pedra, i, més concretament, de la peça sobre la qual es clavaria el canó o fust, assentada sobre les grades. Per les característiques, podria pertànyer tant a la creu de la Misericòrdia com a la del camí Reial. En el cas que es tracte del peu d'aquesta última creu, la de Foios, cal recordar que segons Vicent Badia i Marín almenys fins l'any 1954 el peu encara es trobava al camí de la Creu. A més a més, segons Corell, en erigir de bell nou la creu de Foios es van aprofitar en part blocs primitius a les grades, però no sabem si la peça de la base és l'original.

Al cementeri de Meliana hi ha una creu nova de pedra a què sembla que aprofita com a base una antiga pica d'aigua beneïda bolcada que pertanyia al temple parroquial. Diu Martínez i Aloy en parlar de l'església de Meliana: *...y una pila de agua bendita, del s. XVI también...*¹⁸

La recuperació i la restauració de les creus dites de Meliana i de Foios ha estat un pas molt important en la recuperació del patrimoni històric i artístic dels pobles de l'Horta Nord. Després d'un temps de desídia que a finals del segle passat va provocar el desmuntatge de la creu de la Misericòrdia o de Meliana, i un temps de destrucció que va representar el 1936 la destrossa de la creu del camí Reial o de Foios en iniciar-se la Guerra d'Espanya, ha arribat el temps del retrobament amb el nostre passat i el seu patrimoni, testimoni del quefer dels nostres avantpassats. Un poble que recupera les obres d'art dels seus majors és un poble que té els peus en el present i mira cap al futur. Ben lluny de l'oblit i la destrucció, ha arribat l'hora de recuperar i construir respectant sempre les obres del passat. El poeta Joan Sales escrivia a Màrius Torres en assabentar-se que durant la guerra havien tombat la creu del seu poble:

"Si et digués que les esglésies cremades o dedicades al nou culte a Marx i Lenin (i Pablo Iglesias!), em fan pensar en aquells primers cristians que destruïen els temples i les estàtues dels déus. Quina diferència! diràs tu; aquells destruïen una falsa religió per implantar-ne una de veritable mentre ara es fa a l'inrevés. És, naturalment, un punt de vista; també jo, encara

RECONSTRUCCIÓ DEL PEU DE CREU

A. FERRER

que indigne, em considero catòlic a rauxes, però el cert és que en saber que a Vallclara havien aterrat la creu de terme el primer que em vingué al pensament foren els seus precursors, aquells déus-termes dels pagans que protegiren els camps, les collites i les cabanes dels nostres remots rebesavis. Quina necessitat hi havia d'aterrar-los si eren en definitiva tan inofensius els pobres i feien des de tants segles tanta companyia? Que n'és d'estrany aquest desfici destructor que s'apodera de tant en tant de l'espècie humana...²⁰

Però potser ningú com el poeta Teodor Llorente va saber expressar el món perdut de les creus de pedra, com en aquell poema anomenat "La creu del poble" dins de *Records i contarelles*, com si s'haguera inspirat ací mateix:

DAMUNT de tres o quatre
graons vells i trencats,
s'alça una Creu de pedra
vora el camí real.

Sa llum alegre i nova
li envia el sol quan naix;
quan mor a la vesprada,
li dóna l'últim raig;
i en la nocturna fosca
son tronc i braços blancs
fantàstic illumena
l'astre d'amor i pau.

Quan ou l'Ave Maria
lo llaurador cansat,
per a tornar a casa
a ella encamina el pas.
Lo carreter en ella
clava los ulls, pensant
que jubilós s'acosta
l'hospitalari hostal.
I el pobre que la vida
guanya estenent la mà,
en ses trencades pedres
troba llit i capçal,
i potser ensomia
que Déu, d'ell apiadat,
baixa del cel a posta
per durli un tros de pa.

Junt a la Creu de pedra
hi ha un poblet amagat,
i prop, entre bardisses
plenes d'aucells cantant,
jo un petit niu tenia,
que l'amor fea gran.
Un hortet ple de roses,
de tarongers voltat,

una alqueria blanca
i un airós miramar.
Quan setembre calmava
los focs caniculars,
de fruites ensucrades
omplint vergers i camps,
hi anava tots los dies
fugint de la ciutat.
Ma tartaneta negra
tirava un poltro brau,
que alçant blanquíssim núvol,
corria com un llamp;
i entre la polseguera,
com pòrpora imperial,
les roges cortinetes
volaven flamejant.

Passava el pont magnífic,
lo populós raval,
**lo monestir, que un príncep
bastí com un palau,**
los poblets que noms guarden
dels moros i els romans,
i a l'acostarme, l'ànima
eixia als ulls, buscant
la Creu, i en mon a dintre
dient: "Allí estaran".

Baix de la Creu de pedra,
sobre els graons trencats,
la santa companyera
dels meus béns i els meus mals,
dels fillets rodejada,
m'aguardava constant.
Al vore'm, tots corrien:
lo majoret davant,
demprés les germanetes,
dos àngels casi iguals,
manolls de flors silvestres
portant sempre en les mans.
Lo xicotet de casa
sa mare alçava en alt,
i ell los bracets obria,
com si digués: "Ahí vaig".

¡Antiga Creu del poble!
¡Oh Creu dels records grats!
Per temps i temps que vixca,
no he d'oblidarte mai²⁰.

¹ Aquest article es va publicar en el llibre de festes de Meliana de 1994 i l'ofereim ací revisat i una mica ampliat.

² YOLA [MARTÍNEZ ALOY, José]. "Las cruces divisorias de Valencia", *Las Provincias*, Dilluns, 21 de febrer de 1898, pàg. 2.

³ MARTÍNEZ ALOY, José. *Geografía general de Alicante, Castellón y Valencia*. Dirigida per Francesc Carreras i Candi. Vers 1981. Tom: "provincia" de València, Bilbo, La Gran Enciclopedia Vasca, 1981. (Edició facsímil de les llibreries París-València).

⁴ CARRERAS ZACARÉS, S. "Cruces terminales de la ciudad de Valencia", *Archivo de Arte Valenciano*, any XIII, València 1927, pàg. 83-108; any XIV, València 1928, pàg. 65-83.

⁵ CARRERAS ZACARÉS, S. *Ibidem*, 1927, pàg. 84-86.

⁶ LÓPEZ BELTRÁN, Juan José. "Nuestros pairones", *Síntesis histórica de mi tierra. Señorío de Molina, sus sexmas y pueblo de El Pedregal*, València, 1980, pàg. 333. Citat per CLEMENTE CLEMENTE, César. "Los pairones de El Pedregal (Guadalajara)", *Cuadernos de etnología de Guadalajara*, CE Gu, 7 (1988), Institució Provincial de Cultura Marqués de Santillana, Diputació de Guadalajara, pàg. 31. En la pàgina 40, Clemente arriba a la conclusió que "es verifica la hipòtesi dels pairons com a símbol de fe religiosa i, en menor mesura, com a indicador de l'existència d'un lloc habitat".

⁷ CEBRIÁN MOLINA, Josep Lluís. "La creu gòtica del camí Reial de València", *Xàtiva, fira d'agost 87*, pàg. 43-53; "El misteri de la creu de Sant Josep", *Xàtiva, falla Ferroviària 1987*.

⁸ SARTHOU CARRERES, Carlos. *El arte cristiano en Valencia*, Colegio de la Concepción, conferències culturals, Ontinyent, 1935, pàg. 21.

⁹ BASTARDÉS I PARERA, Albert. *Les creus al vent*, Barcelona, Millà, 1983.

¹⁰ AMORÓS HERNÁNDEZ, A. "Esglésies gòtiques a l'Horta Nord: Meliana", *Actes de les Ires. Jornades d'Història d'Alboraia*, Alboraia, 1995, pàg. 17-23.

FERRER ORTS, Albert.

- *La iglesia parroquial de los Santos Juanes en Meliana, 1690-1990*, març de 1991. És tracta d'un breu resum d'un treball d'investigació inèdit, *El templo de los Santos Juanes de Meliana y sus artífices*, que es va publicar amb motiu del tres-cents aniversari de l'inici de les obres de la transformació barroca de l'edifici.

- "Aproximación a la cronología del templo de los Santos Juanes de Meliana (Valencia)", *Archivo de Arte Valenciano*, LXXV, 1994, pàg. 64-68.

- "El temple dels Sants Joans de Meliana i els seus artífexs", *El Cresol*, núm. 23, octubre de 1997.

GARCÍA HINAREJOS, Dolores. "Noticias sobre la iglesia parroquial de Meliana", *Fiestas patronales*, Meliana, 1986, sense paginar.

¹¹ RAUSELL MONTAÑANA, José María. "La cruz de término", *Meliana. Bodas de oro de la Cooperativa Eléctrica, 1923-1973*.

¹² LLUCH GARÍN, Luis B. *Ermitas y paisajes de Valencia*, València, Caixa d'Estalvis de València, 1980, tom. I, pàg. 147.

¹³ *Las Provincias*, 29-8-1980, pàg. 17

¹⁴ BOIX, Vicente. *Valencia histórica y topográfica*, València, 1862, vol. I, pàg. 245.

¹⁵ *Archivo de Arte Valenciano*, t. 14, pàg. 73-74.

¹⁶ BADÍA MARÍN, Vicente. *Foyos, mi pueblo*, València, 1954, pàg. 36.

¹⁷ CORELL VICENT, José. "La cruz de término, de Foios, su recuperación y restauración", *Archivo de Arte Valenciano*, València, 1984, pàg. 85-87.

¹⁸ MARTÍNEZ ALOY, José. Tom I, pàg. 965

¹⁹ SALES, Joan. *Cartes a Màrius Torres*, Barcelona, El Pi de les Tres Branques Club Editor, 1976, pàg. 171.

²⁰ LLORENTE, Teodor. *Poesia valenciana completa*, a cura de Lluís Guarner, transcripció de F. Pérez Moragón, València, Tres i Quatre, 1983, pàg. 163-165.

Hem marcat amb negreta els versos que poden conduir-nos a intentar identificar el peiró que va servir d'inspiració a Llorente. "El monestir que un príncep bastí com un palau" és sense cap dubte el monestir reial de Sant Miquel dels Reis, bastit pel duc de Calàbria, segon espòs de la virreina Na Germana de Foix, viuda del rei Ferran el Catòlic. Per tant, la creu de Llorente estava situada al camí reial de Barcelona. "Junt a la creu de pedra hi havia un poble amagat", que hauria de ser Tavernes Blanques, Almàssera, Bonrepòs, Meliana o Foios. Cal pensar doncs que el poeta va prendre inspiració en la creu coberta d'Almàssera, en la creu de Foios o en la de la Misericòrdia de Meliana.

Sobre aquestes creus vegeu: MARGAIX, Empar. "Catàleg documental de l'Horta (I)", *La Roda del Temps*, núm. 2, gener de 1995, pàg. 32.

Quan aquest article es trobava en impremta, hem tingut notícia d'un parell d'articles que donen més informació sobre la creu:

"Vulgarización local. II La cruz terminal", *Boletín Municipal Informativo*, Meliana, abril de 1957.

BALLESTER BALLESTER, Antonio. "La creu gòtica" (fragment), inèdit, *I Congrés d'Estudis de l'Horta Nord. Guia monumental de Meliana*, IMC, Meliana, 1997.

INSTITUT MUNICIPAL
DE CULTURA
VILA RICA

